

Anotacijos

Liucija Citavičiūtė, *Pirmoji lietuvių kalba parašyta istorijos knyga: Kristupas Danielius Hasenšteinas Nusidavimai švento kariavimo. Studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, 107 p., iliustr. ISBN 978-609-425-401-7

Liucija Citavičiūtė, *Pirmoji lietuvių kalba parašyta istorijos knyga: Kristupas Danielius Hasenšteinas „Nusidavimai švento kariavimo“. Šaltinio publikacija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, 255 p., faks. ISBN 978-609-425-392-8

Atskira knyga išspausdintos Liucijos Citavičiūtės studijos *Kuklus paminklas pirmajam lietuviškai rašiusiam istorikui* pirmame skyriuje („Pirmosios istorijos lietuvių kalba autorius Kristupas Danielius Hasenšteinas“, p. 15–62) pristatomas šaltinio autoriaus Kristupo Danieliaus Hasenšteino (Christoph Daniel Hasenstein, 1756–1821) gyvenimo ir lituanistinės veiklos tyrimas. Citavičiūtė pabrėžia, kad Hasenšteinas gerai mokėjo lietuviškai, tad Martyno Liudviko Rėzos raginamas aktyviai įsijungė į lietuviškų raštų rengimo darbus. Studijos autorė nurodo, kad Hasenšteinas ne tik paliko pirmą lietuvišką proza rašytą istoriją *Nusidavimai švento kariavimo* (1814), bet ir išvertė religijos istoriją *Kaip krikščioniška viera bei Bažnyčia, žmonių pagadinta, per Liuterų bei kitus nobažnus vyrus atnaujinta* (1818), parengė naują giesmyną ir katekizmą. Deja, apie du pastaruosius jo darbus dabar nieko nėra žinoma.

Svarus Citavičiūtės parengtos studijos įnašas į Hasenšteinų giminės genealogijos tyrimus. Remdamasi naujai aptiktais šaltiniais, Hasenšteinų giminės liniją Citavičiūtė veda net nuo XIV amžiaus. Nustatyta, kad Hasenšteinai buvo

kilę iš Bohemijoje gyvenusios kilmingos giminės. Suprantama, studijoje daugiausia dėmesio skiriama Rytprūsiuose apsigyvenusios Hasenšteinių šakos istorijai (p. 25–34). Įrodoma, kad jis buvęs ne lietuvis, o „antros kartos Prūsijos pilietis“, puikiai mokėjęs lietuviškai (p. 34). Nuostabus Prūsijos Lietuvos raštijos rengėjų giminysčių tinklas. Štai Hasenšteinas, vedęs savo pusseserę Zuzaną Vilkaitę, susigiminiavo su garsiuoju Šimelpenigių gimine. Studijos autorė seka ir Hasenšteino vaikų gyvenimus, vertina jų nuopelnus. Net du studijos poskyriai paskiriami svarbiausiai kunigo Hasenšteino tarnybos vietai Piktupėnams ir juose susikirtusiems istoriniams įvykiams: Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo ir karalienės Luizės, Rusijos caro Aleksandro I viešnagei, Tilžės taikos sutarties (1807) aplinkybėms (p. 39–57).

Antrame studijos skyriuje („Atverčiame Hasenšteino istorijos knygą *Nusidavimai švento kariavimo*“) autorė aptaria šaltinio struktūrą, įvykių aprašymo metodines prieigas. Atkreipiamas dėmesys į Hasenšteino istorijos pabaigoje įdėtą 20 lietuviškų karo dainų ir giesmių rinkinėlį, turintį atskirą pavadinimą – *Prūsams su prancūzais besiiimant ant pribudimo, pastiprinimo ir palinksmavimo*. Citavičiūtės teigimu, tai pirmas teminis lietuviškų karo dainų ir giesmių rinkinys. Eilių autoriai nenurodyti. Vis dėlto autorė neabejoja, kad paskutinė šio rinkinio satyra, *Pasipūtęs svieto pergalėtojis*, – Hasenšteino kūrinys (p. 63–68).

Studijoje siūlomos įvairios galimybės skaityti Hasenšteino istoriją. Anot tyrėjos, *Nusidavimus švento kariavimo* galima laikyti savotišku karybos „vado-veliu“, edukaciniu patriotiniu ir literatūros kūriniu, galų gale tai reikšmingas paminklas lietuviškam žodžiui (p. 68–86). Studijos pabaigoje aptariamas Hasenšteino parengtas karo dainų rinkinys *Landšturmo giesmė* (1813). Vienintelis šiandien žinomas rinkinio egzempliorius saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje Martyno Liudviko Rėzos fonde ir yra visiškai inkorporuotas į rankraščių rinkinį, tad skaitytojams sunkiai aptinkamas.

Paskutiniame skyrelyje („Vietoje išvadų“) Citavičiūtė sielojasi dėl Piktupėnų bažnyčiai priklausiusių pastatų apleistumo ir mano, kad sutvarkyti „šią atmintiną Prūsijos Lietuvos kultūros paveldo vietą turėtų būti Lietuvos Respublikos rūpestis“, o tyrėjų pareiga, anot autorės, – surasti Hasenšteiniui deramą vietą lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje.

Skaitytojų akį džiugina gausios iliustracijos, puošiančios studiją.

Antroje leidinio knygoje publikuojama šaltinio *Nusidavimai švento kariavimo* faksimilė su greta įdėtu perrašu dabartine lietuvių kalba (255 p.).

Pastarasis parengėjos sprendimas ypač sveikintinas. Atsisakius gotiškųjų rašmenų ir originalios ortografijos mažinama senojo lietuvių raštijos paveldo ir šiuolaikinio skaitytojo atskirtis. Šiuolaikine rašyba perteiktas šaltinis tampa lengvai skaitomas ir prie senųjų raštų nepratusiai akiai. Be to, nespecialistui labai parankus autorės sudarytas perrašo tekste kursyvu išspausdintų svetimžodžių ar savitos reikšmės leksemų žodynėlis. Pasirinkus tokį šaltinio publikavimo būdą nelieka nuskriausti ir tyrėjai – jų akims skirta autentišką vaizdą perteikianti faksimilė.

Knygos pabaigoje kaip priedas įdėta, manoma, taip pat Hasenšteino parengto karo dainų rinkinėlį *Landšturmo giesmė* faksimilė (p. 225–238). Abi leidinio knygas baigia asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės.

Liucijos Citavičiūtės studija ir parengta šaltinio publikacija – reikšmingas indėlis į lietuvių raštijos publikavimo ir tyrimų aruodą. Simboliška sutaptis: pirmąją proza parašytą lietuvišką istoriją smalsus skaitytojas pasitinka 2025-aisiais, kai kaip tik minime lietuvių raštijos lopšiu tapusios Prūsijos kunigaikštystės įkūrimo 500 metų sukaktį.

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Kotryna Rekašiūtė, *Masonai kultūriniame Prūsijos Lietuvos ir Klaipėdos krašto gyvenime (XVIII a. – XX a. pirma pusė)*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Flavija, 2025, 232 p. ISBN 978-9986-498-92-6, ISBN 978-9955-844-10-5

Masonų judėjimo istorija, masoniškosios ideologijos poveikiu įvairioms socialinio kultūrinio gyvenimo sritims Vakarų Europoje itin aktyviai imta domėtis antroje XX a. pusėje. Monografijų ir kitų tyrimų masonų veikla sulaukė bemaž visose Europos šalyse, taip pat Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Vokietijos mokslininkai gana atidžiai tyrė masonų judėjimą Prūsijoje, tačiau, suprantama, jo sąsajos su lituanistine masonų veikla liko jų dėmesio užribyje. Anotuojama Kotrynos Rekašiūtės monografija – tai ne tik pirmasis buvusios Prūsijos teritorijoje veikusių masonų organizacijų tyrimas lietuvių kalba, bet ir pirmas nuoseklus bandymas atkurti masonų ryšių tinklą Rytų Prūsijoje, nustatyti ir įvertinti galimą jų poveikį lietuvių kultūros, spaudos ir raštijos plėtotei.

Monografiją sudaro įvadas, dvi tiriamosios dalys, Pabaigos žodis, santraukos vokiečių ir anglų kalbomis, Šaltinių ir literatūros sąrašas, Priedas su į

lituanistinį darbą vienaip ar kitaip įsitraukusių masonų biogramomis, Asmenvardžių rodyklė.

Pirmoje monografijos dalyje („Šviečiamoji kultūrinė masonų veikla“) tiriamos Karaliaučiaus, Klaipėdos, Tilžės, Gumbinės ir kt. masonų draugijos narių sąsajos su lituanistine (kultūrine, šviečiamąja, raštų rengimo, spaudos, palai-komąja) veikla XVIII a. – XX a. pirmoje pusėje; pristatomi su lietuvių kultūros plėtra susiję žinomi mokslininkai, kultūros ir švietimo darbuotojai masonai, brėžiamos jų kontaktų linijos. Tilžės karališkojoje gimnazijoje, Tilžės kara-liškojoje realinėje gimnazijoje dirbo, Karaliaučiaus universitete studijavo ir dėstė lituanistinius raštus rengę masonų ložių nariai: Christianas Bartschas (1832–1890), Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840), Peteris von Bohlenas (1796–1840), Georgas Heinrichas Ferdinandas Nes-selmannas (1811–1881). Universitete veikusiam Lietuvių kalbos seminarui vadovavo masonai Johannas Gottliebas Rakowskis (1781–1831?), Johannas Augustas Starckas (1741–1816), Johannas Ernstas Schultzas (1742–1806). Lietuviškus leidinius savo spaudos įmonėse Tilžėje ir Karaliaučiuje spausdi-no įvairioms ložėms priklausę masonai spaustuvininkai: Friedrichas Wilhel-mas Horchas (1780/1781–1854), Johannas Heinrichas Eduardas Waikinnis (gim. 1813/1814), Johannas Heinrichas (1699–1756), Georgas Friedrichas (1782–1849) ir Gottliebas Lebrechtas (1747–1797) Hartungai, Friedrichas Wilhelmas Siebertas (1833–1900).

Antroje monografijos dalyje dėmesys sutelkiamas į dvi ryškias, lietuvybei savaip reikšmingas asmenybes – Karaliaučiaus universiteto profesorių, lie-tuviškų raštų rengėją Rėzą ir aukštą Prūsijos valdininką Heinrichą Theodorą von Schöną (1773–1856). Pirmasis masoniškuosius ryšius pasitelkė rengda-mas, leisdamas ir skleisdamas lituanistinius raštus. Rytų ir Vakarų Prūsijos vyresniojo prezidento pareigas ėjęs von Schönas, skatinamas ne tik patriotinių (buvo kilęs iš lietuviško Šereitlaukio), bet ir masoniškųjų inspiracijų, pagarsėjo filantropine veikla, lietuvių kalbą ir kultūrą palaikiusiomis administracinėmis reformomis. Monografijoje rekonstruotas tankus Rėzos ir Schöno masoniškų-jų ryšių tinklas. Jų bendrauta ir susirašinėta su įvairių ložių nariais, kultūros ir valstybės veikėjais, žinomais mokslininkais: Friedrichu Wilhelmu Heinrichu Alexanderiu von Humboldtu (1769–1859), Friedrichu Wilhelmu Christianu Karlu Ferdinandu von Humboldtu (1767–1835), Heinrichu Friedrichu Karlu vom und zum Steinu (1757–1831), Karlu Augustu Fürstu von Hardenbergu

(1750–1822), Ludwigu Ernstu von Borowskiu (1740–1831), bičiuliautasi su Johannu Gottliebu Friedrichu Stolterfothu (1757–1810), Johannu Gottfriedu Frey'umi (1762–1831).

Nors tiesioginio ryšio tarp masonų ideologijos ir lituanistinės veiklos neretai neįmanoma patvirtinti, vis dėlto nėra abejonių, kad narystės masonų organizacijose motyvai – mokslinis smalsumas, socialinių ryšių palaikymas bei inicijavimas, intelektualiniai mainai, – be kitos šviečiamosios veiklos, inspiravo ir sudarė palankias sąlygas plėtoti lietuvių kultūrą, raštiją, spaudą.

Kilęs visuomenės susidomėjimas patvirtino Rekašiūtės vykdyto tyrimo aktualumą, tad tikimės, kad jaunoji mokslininkė toliau nenuils žvalgyti ir analizuoti vis naujus lituanistikos Prūsijoje kontekstus.

ŽAVINTA SIDABRAITĖ, SIMONA MOCEJŪNAITĖ-VAITKIENĖ

Axel Ernst Walter, *Prūsijos Orfėjas. Poeto Simono Dacho savivoka ir kultūrinė recepcija*, iš vokiečių kalbos vertė Kristina Sprindžiūnaitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2025, 395 p. ISBN 978-609-481-260-6

Prieš penkerius metus, 2020-aisiais, Klaipėdos universiteto leidykla išleido Axelio Ernsto Walterio monografiją vokiečių kalba *Orpheus Prutenus. Selbstkonzept und Rezeption des Dichters Simon Dach*. Šio leidimo anotaciją parašė ir monografijos turinį išsamiai pristatė Liucija Citavičiūtė (žr. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2024, Nr. 58, p. 227–229). Dabar pasirodė jos vertimas į lietuvių kalbą (vertimą finansavo Klaipėdos miesto savivaldybė, knygos leidybą – Lietuvos kultūros taryba, vertimą dalykiškai redagavo ir papildė Vasilijus Safronovas).

Specialiai šiam leidimui Walteris parašė „Pratarmę lietuviškajai laidai“ (p. 7–8). Joje kiek aptarė knygos sukūrimo ir vertimo pasirodymo aplinkybes, nurodė, jog lietuviškasis leidimas pasirodė „bendru Simono Dacho namų ir Klaipėdos universiteto rūpesčiu“ (p. 8), atskleidė, kad Klaipėdos universitetas ir Simono Dacho namai buvo nekintantys akademinės ir kultūrinės jo veiklos centrai per gyvenimo ir darbo dešimtmetį Lietuvoje.

Kiek neįprasta, kad monografijoje, taigi ir jos vertime nėra atlikto tyrimo išvadų – skaitytojų akys jų pasigenda. Dar kartą norėtusi atkreipti akis į tiek originale, tiek vertime pateikiamą priedą (apie jį minėtoje anotacijoje rašė ir Citavičiūtė), kuriame pateikiamas Lietuvos bibliotekose saugomų XVII a.

Dacho spaudinių registras. Vokiškojoje monografijoje šis sąrašas integruoja Lietuvos bibliotekose saugomą paveldą, taigi ir Lietuvą, į bendrąjį dachistikos tyrimų kontekstą ir, autoriaus sumanymu, pateikia pavyzdį, kaip turėtų atrodyti išsami Dacho kūrinių bibliografija. Lietuviškajame leidime registras prasmingas kaip mūsų paveldo fiksacija. Monografiją baigia išpūdingas 62 p. užimantis literatūros sąrašas, kuriame rasime nuorodų į Lietuvos, Vokietijos ir net Rusijos archyvuose saugomus dokumentus. Pačioje lietuviškojo leidimo pabaigoje iš vokiškojo perspausdinama angliška santrauka (p. 390–395). Gaila, kad lietuviškajame leidime nenuspręsta pridėti ir vokiškajame nesamų asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių, taip palengvinančių įvairias paieškas.

Krinta į akis, kad ir lietuviškajame vertime autoriui Klaipėda pirmiausia yra Mėmelis. Tokios nuostatos argumentų nepateikiama. Galime tik nujausti, kad šis miestas, nuošalėje palikus baltiškąją, lietuviškąją jo dedamąją, autoriaus suvokiamas kaip vokiškosios civilizacijos kūrinys, įrašytas į vokiškąją raštijos tradiciją. Galime svarstyti, ar pavadinimo formos pasirinkimą lemia tik chronologija. Akis užkliūva už vietovardžio formos Raušenas (iš vok. *Rauschen*) – juk lietuviškajame vertime būtų lauktina nusistovėjusi forma Raušiai. Keistas dalykas monografijoje atsitiko su talentingojo Dacho giesmių vertėjo į lietuvių kalbą Melchioro (Merkelio) Švobos (Melchior Schwabe) pavarde. Monografijoje jis pavirsta Švabu (vard. Švabas, p. 317, 318). Galima įtarti, kad taip atsitiko dėl giesmyne buvusio trumpinio „Melch. Schwab.“ O formaliuoju požiūriu bene apmaudžiausias lietuviško leidimo korektūros riktas – iš turinio, įdėto pradžioje, „pabėgęs“ trečiojo Įvado skyrelio pavadinimas (nors knygoje šis skyrelis yra).

Nepaisant nedidelių nesklaidumų, Walterio monografijos vertimas į lietuvių kalbą, pasirodęs 2025-aisiais, Simono Dacho Klaipėdoje metais, labai džiugina senosios Prūsijos (Prūsijos Lietuvos) poezijos ir kultūros tyrėjus, visus šio ypatingos istorijos krašto mylėtojus. Juk miestui ir visai lietuvių kultūrai Dachas svarbus dvigubai – ir kaip iš Klaipėdos kilęs garsiausias savo meto Karaliaučiaus poetas, ir kaip lietuvių kultūros bei literatūros dalis, tapusi mūsų savastimi per giesmių vertimus ir *Taravos Anikę*.

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Prūsijos atmintis ir kultūros paveldas: Mokslo straipsnių rinkinys. Skiriamas Prūsijos kunigaikštystės 500 metų sukakčiai, sudarė Domas Kaunas ir Silva Pocyte, parengė Ona Aleknavičienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2025, 160 p. ISBN 978-609-481-264-4

Minint Prūsijos kunigaikštystės įkūrimo 500 metų sukaktį, Klaipėdos universiteto leidykla išleido mokslo straipsnių rinkinį *Prūsijos atmintis ir kultūros paveldas*. Leidinio sumanytojas – prof. habil. dr., akademikas Domas Kaunas, į redakcinę kolegiją susibūrė prof. dr. Aušra Martišiūtė-Linartienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas), doc. dr. Silva Pocyte (Klaipėdos universitetas) ir dr. Ona Aleknavičienė (Lietuvių kalbos institutas).

Pirmasis rinkinyje – Onos Aleknavičienės tyrimas „Kodėl lietuvių raštijos pradžia Prūsijoje?“ Jame senosios raštijos reiškiniai analizuojami Lietuvoje dar nauju kalbos politikos aspektu. Atsakydama į klausimą dėl lietuvių raštijos ištakų, autorė daro išvadą, kad Prūsijos kunigaikščių bendradarbiavimas su Evangelikų liuteronų bažnyčia siekiant evangelizuoti lietuvius buvo esminis veiksnys, lėmęs ankstesnį lietuvių raštijos atsiradimą Prūsijoje, o ne Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kur Reformacijos idėjų valstybė nepalaikė ir jos sklido tik kilmingų giminių ir pavienių asmenų dėka. Analizuodama kalbos politikos procesus Prūsijoje nuo pat kunigaikštystės įsteigimo 1525 m., autorė remiasi archyvų dokumentais (kunigų laiškais valdovui, valdžios potvarkiais, *Bažnyčios nuostatais* ir kt.) ir atskleidžia, kaip šioje žemėje, kur lietuviai net nebuvo tauta, o tik tautybė ar etnosas, formavosi jų kalbai palanki politika. Dėl jos lietuvių kalba per istoriškai trumpą laikotarpį tapo viešąja, o greta sakytinės kalbos formavosi ir rašytinė. Šio tikslo Prūsijoje, kaip nurodo autorė, buvo siekiama keliomis kryptimis: kurtas švietimo tinklas, rūpintasi lietuvių kunigų rengimu, palaikytos lietuviškos pamaldos, remta knygų leidyba, vykdytas prižiūrėtas per bažnyčių vizitacijas. Tyrimas apima pirmą lietuviškosios raštijos penkiasdešimtmetį – XVI a. antros pusės kunigų Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vilento ir Jono Bretkūno veiklą ir veikalus, davusius pradžią įvairių žanrų lietuviškai raštijai.

Aušra Martišiūtė-Linartienė straipsnyje „Mažoji Lietuva Hermano Zudermano, Johaneso Bobrovskio ir Ernsto Vicherto kūryboje“ analizuoja, kaip kito Mažosios Lietuvos vaizdavimas XIX–XX a. autorių kūryboje, kaip Mažosios Lietuvos savitės dvasinės kultūros gija buvo perduodama iš kartos į kartą ir

iki mūsų dienų atkuriamą kino bei teatro meno priemonėmis. Autorė parodo, kad lietuvių ir vokiečių kultūros susidūrimas kūrinuose apie Mažąją Lietuvą liudija dvilypį jų santykį, šios kultūros traktuojamos ir kaip viena kitą praturtinančios, ir kaip kovojančios. Vicherto kūryboje autorė akcentuoja archajiškosios tradicijos įamžinimą, nes, anot jo paties, „išsižadėjus savo šaknų tautos laukia mirtis“. Zudermano kūriniai, pasak autorės, parodo, kad tautos šaknys dar gyvos, bet jau nebemaitina jaunosios kartos lietuvių, ši karta nebeatpažįsta protėviams ir tėvams stiprybės teikusių ženklų. Naują santykį su Mažosios Lietuvos kultūra tyrėja išvelgia Bobrovskio tekstuose: šis rašytojas absorbavo baltiškąją pasaulėjautą, tapusia jo kūrybą (ir apskritai žmogaus kūrybingumą) maitinančiu šaltiniu.

Inga Strungytė-Liugienė straipsnyje „Surinkimininkų sąjūdis Prūsijos Lietuvoje ir jų giesmės“ primena, kad šis sąjūdis, itin klestėjęs XIX a. trečiajame dešimtmetyje, savo pobūdžiu nebuvo nukreiptas prieš Bažnyčią: surinkimininkai lankė pamaldas, dalyvaudavo Šventojoje Vakarienoje, buvo lojalūs Prūsijos piliečiai. Surinkimininkų religinės literatūros radimąsi paveikė XIX a. pr. susiklosčiusios palankios sąlygos – galimybė žemesnio socialinio sluoksnio atstovams naudotis spaustuvės paslaugomis, kai kurių maldininkų finansinis pajėgumas. Autorė nustatė, kad surinkimininkų giesmėse buvo mokoma ne tik tikėjimo dalykų, bet ir dorumo, saikingumo. Giesmėse adoruojamos Išganytojo Jėzaus Kristaus žaizdos, naudojami Viduramžių poetikai artimi vaizdiniai, skiepijamas asketiškumas, pabrėžiama krikščionių bendrystė. Kita vertus, straipsnyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad nemaža dalis surinkimininkų originalių giesmių ir vertimų iš vokiečių kalbos nepasižymėjo sklandžia lietuvių kalba, nebuvo laikomasi poetikos taisyklių, eilėdaros principų, užtat jų kūrėjai stengėsi kompensuoti religinių tekstų stygių, kurio nepajėgė užpildyti oficialioji Bažnyčia.

Domas Kaunas straipsnyje „Vilius Gaigalaitis – Prūsijos parlamento (Landtago) deputatas ir Mažosios Lietuvos lietuvių politikas“ pristato Heydebruche (Naujienos k., dab. Pagėgių savivaldybė) gimusį žymų Mažosios Lietuvos XIX–XX a. kultūros ir politikos veikėją. Straipsnis paremtas gausia archyvų medžiaga. Autorius nurodo, kad svarbiausi šaltiniai – to meto periodika, kronikinės bei publicistinės publikacijos, autoriui lankant Vokietijoje gyvenančius įpėdinius gautas ir publikuoti parengtas atsiminimų rankraštis, bibliotekų, archyvų ir muziejų fonduose saugoma istorinė medžiaga ir kitkas. Rašoma,

kad straipsnyje siekta atskleisti tik svarbiausius Gaigalaičio politinio darbo orientyrus bei sprendimus. Į politinę veiklą jis pasukęs tada, kai Prūsija įgijo konstitucinės monarchijos statusą. Parlamentinė sistema sudarė prielaidas Vokietijos daugiapartinei sistemai vystytis, o lietuvių tautinėje bendruomenėje formavosi politinis sąjūdis. Straipsnyje analizuojama Gaigalaičio veikla žadinant lietuvių politinį ir kultūrinį aktyvumą. Jo rinkimų programoje buvo nuolat pabrėžiami tautiniai lietuvių interesai. Sukūrus Tautinę komisiją, kuriai vadovauti išrinktas Gaigalaitis, buvo iškeltas galutinis tikslas – jungtis su nepriklausomybę atgavusia Lietuvos Respublika.

Silva Pocyte straipsnyje „Prūsijos istorijos ženklai senosiose Klaipėdos krašto kapinėse“ sutelkia dėmesį į socialinį ir kultūrinį reiškinių – kapines. Savo tyrimo objektą autorė apibrėžia taip: „Lietuvininkų kapinės yra sudėtinė regiono – Klaipėdos krašto, Prūsijos Lietuvos, Rytų Prūsijos – vietokūros dalis, svarbi konfesinio paveldo dedamoji, atspindinti čia gyvenusių žmonių tautinę, socialinę, ekonominę raišką, tarpkultūrinius lietuvininkų ir vokiečių kontaktus.“ Straipsnio tikslas – remiantis kapinėse fiksuota medžiaga, pateikti lietuvininkų ir vokiečių sugyvenimo aspektus, parodyti XIX a. antros pusės ir XX a. pradžios krašto kultūrinį, socialinį, ekonominį kontekstą. Autorė atskleidžia ir analizuoja kalbinius bei kultūrinius ženklus antkapiniuose paminkluose, taip pat ekonominės raidos įtaką kapinių tradicijai. Pasak autorės, senosios Klaipėdos krašto kapinės ir jose vis dar išlikę artefaktai yra puikūs Prūsijos istorijos ženklų liudytojai, pasakojantys apie kultūrinį, kalbinį, konfesinį, ekonominį pasaulį, egzistavusį iki 1944-ųjų. Šioje analizėje pasitelkiami ir literatūriniai šaltiniai, ir senųjų krašto gyventojų liudijimai, atskleidžiamas filosofinis lietuvininkų požiūris į mirtį.

Bogusławas Koselis straipsnyje „Žmonių ar vietos atmintis? Šiuolaikinė Prostų kaimo istorinė atmintis“ reflektuoja sudėtingą kolektyvinės atminties būklę, būdingą regionams, kurie keitė valstybinę priklausomybę. Tyrimui pasirinktas istorinėje Rytų Prūsijos teritorijoje XV a. įkurtas mozūriškas Prostų miestelis, kurio kultūrinę specifiką lėmė buvimas Prūsijos kunigaikštystės, Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienyje. Straipsnyje chronologiškai pristatomi svarbiausi vietovės istoriniai įvykiai, tiriama šiuolaikinė miestelio savimonė, atskleidžiama bendruomenės veikla siekiant išsaugoti vietovės materialųjį ir nematerialųjį paveldą.

Rūta Matimaitytė straipsnyje „8o metų karo šešėlyje: Prūsijos vokiečių (vilko vaikų) istorija“ analizuoja dvi skirtingas, tačiau susipinančias vokiečių

pabėgėlių atminties trajektorijas – pokariu į sovietų Lietuvą patekusių Rytprūsių vaikų (*Wolfskinder*) ir į Daniją atvykusių vokiečių pabėgėlių istorinę pateiktį. Analizei pasitelkiamas Alvydo Šlepiko romanas *Mano vardas – Marytė* ir Danijoje veikiančio pabėgėlių muziejaus „FLUGT“ ekspozicija. Autorė daro išvadą, kad Šlepiko romaną tapo reikšmingu atminties katalizatoriumi, o Danijos muziejaus kuriamas atminties modelis pabrėžia humanitarinį ir transkultūrinį aspektą, tačiau ne konfliktinį istorinį įvykį.

Straipsnių rinkinio pabaigoje randame trijų tyrėjų – Onos Aleknavičienės, Gyčio Vaškelio ir Domo Kauno – parengtą netradicinį šio žanro leidiniui straipsnelį – apžvalgą „Liucijos Citavičiūtės leidinio *Pirmoji lietuvių kalba parašyta istorijos knyga. Kristupas Danielius Hasenšteinas: Nusidavimai švento kariavimo* (2024) sutiktuvės“. Joje aptariama 2024 m. paskelbta vieno literatūros šaltinio publikacija ir studija. Straipsnį praturtina pačių autorių įžvalgos. Kristupas Danielius Hasenšteinas (1756–1821), Piktupėnų klebonas, Prūsijos lietuvių švietėjas, lietuvių kalba parašė istoriją apie Napoleono karus Prūsijoje, turinčią ir istorinę, ir literatūrinę vertę. Ši Hasenšteino knyga – raritetas, išlikęs tik vienas jos egzempliorius Latvijoje. Studijos ir šaltinio anotacija skelbiama ir šiame *Senosios Lietuvos literatūros* numeryje (p. 289).

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

Ona Aleknavičienė, Vilma Zubaitienė (par.), *Pilypo Ruigio žodynas* Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, 1747, t. 1: *Faksimilė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 660 p. ISBN 978-609-07-1133-0 (1 tomas), ISBN 978-609-07-1132-3 (bendras)

Vilma Zubaitienė, *Pilypo Ruigio žodynas* Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, 1747, t. 1: *Mokslo studija ir kritinis žodyno leidimas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 1200 p. ISBN 978-609-07-1136-1 (2 tomas), ISBN 978-609-07-1132-3 (bendras)

Ona Aleknavičienė, *Pilypo Ruigio žodynas* Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, 1747, t. 3: *Mokslo studija ir morfologiškai anotuotas lietuviškų žodžių indeksas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 960 p. ISBN 978-609-07-1138-5 (3 tomas), ISBN 978-609-07-1132-3 (bendras)

Vilniaus universiteto leidykloje pasirodė mokslinis Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* leidimas. Tai pirmasis Prūsijos Lietuvoje išėjęs lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas (Karaliaučius, 1747), jis išleistas kartu su Pilypo Ruigio traktatu *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745) ir jo sūnaus Povilo Frydricho Ruigio gramatika *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747). Abu veikalai mokslo reikmėms jau paskelbti anksčiau, o mokslinis žodyno leidimas publikuojamas pirmą kartą. Mokslinį leidimą sudaro trys tomai:

I tomas: faksimilė ir įvadinis Onos Aleknavičienės straipsnis „Apie Pilypo Ruigio žodyną“. Leidimui pasirinktas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomas egzempliorius. Straipsnyje apibūdinamos jo ypatybės: proveniencija, įrišas, formatas, šriftai, spauda, rankraštiniai įrašai, turinys ir rubrikacija.

II tomas: Vilmos Zubaitienės studija „Pilypo Ruigio *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* – pirmasis Prūsijos Lietuvoje išleistas lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“ ir kritinis leidimas. Studijoje aptariama literatūrinė Pilypo Ruigio veikla, žodyno sukūrimo aplinkybės, analizuojama leksikografijos ir kitų raštijos šaltinių įtaka. Nagrinėjami žodžių atrankos principai bei žodyno straipsnių plėtojimo kryptys. Ilgamečių XVIII a. leksikografijos tyrimų rezultatai pateikiami kritiniame leidime – tekstologiniuose ir dalykiniuose komentaruose. Nuosekliai parodant Ruigio rėmimąsi šaltiniais, išryškėja ir šaltinių nulemti, ir originalieji žodyno sluoksniai.

III tomas: Onos Aleknavičienės studija „Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747) lietuvių kalbos ypatybės“ ir morfologiškai anotuotų lietuviškų žodžių indeksas. Studijoje fiksuojamos pagrindinės rašybos, fonetikos ir morfologijos ypatybės išryškinant tas, kurios būdingos XVIII a. vidurio Prūsijos Lietuvos raštams, ir tas, kuriomis šis žodynas išsiskiria. Lietuvių kalbos ypatybes autorė analizuoja atsižvelgdama į paties Ruigio traktatuose, sūnaus Povilo Frydricho Ruigio ir visose ankstesnėse gramatikose išreikštas kalbines idėjas. Indeksą sudaro dvi dalys: bendrinių ir tikrinių žodžių.

Senieji leksikografijos šaltiniai itin svarbūs kalbos istorikams, leksikologams, leksikografams, dialektologams, bet juose savo srities informacijos

randa ir knygotyriminkai, mitologai, religijotyriminkai. Ruigio žodynas – Apšvietos epochos kūrinys, todėl jame yra duomenų ir etnografijos, švietimo, piniginių vienetų, mokesčių istorijos, žemės ūkio, botanikos, medicinos, farmacijos raidos bei kitiems tyrėjams.

Mokslinis Ruigio žodyno leidimas rengtas atliekant Lietuvių kalbos instituto projektus, o paskelbtas pagal Vilniaus universiteto sklaidos projektą, remtą Lietuvos mokslo tarybos. Visas rengimo ir leidybos procesas liudija ilgametį dviejų autorių – Aleknavičienės ir Zubaitienės – bendradarbiavimą, kurio rezultatas – fundamentinio XVIII a. lituanistikos šaltinio publikacija. Leidimas išėjo šiemet, minint 350-ąsias Pilypo Ruigio (1675–1749) metines.

MINDAUGAS ŠINKŪNAS

Jokūbas Benetas, Andriejus Grinkevičius, *Viešpaties dešinės galybė*, (*Collectanea litterarum Lituaniae*, t. 3), iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, [Vilnius]: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, [2024], 94 p., iliustr., faks., portr. ISBN 978-9986-498-85-8, ISSN 2424-4996

Knygoje publikuojamas lotyniškos herojinės poemos *Virtus dexteræ Domini* vertimas į lietuvių kalbą su lydimaisiais tekstais. Poemoje, išleistoje Vilniuje 1671 m. sausį, apdainuojama 1672–1673 m. karinė kampanija, pasibaigusi Chotino mūšiu.

Viename iš knygos pasitikimo renginių jos parengėjas Sigitas Narbutas senąjį spaudinį apibūdino taip: „Šia knyga Vilniaus jėzuitų akademija praėjus vos dviem mėnesiams po kautynių, įvykusių 1673 m. lapkričio 11 dieną, pagerbė ir vyriausiąją Lietuvos kariuomenės vadą Mykolą Kazimierą Pacą, vadovavusį Lietuvos kariuomenei, ir pagerbė visą karininkiją. Jos pradžioje trumpai apdainuojamas mūšis – pagal tai, kokių žinių gauta apie jo eigą, jo pasekmes; didesnė poemos dalis skirta pašlovinti Lietuvos karvedžiams.“ Poemoje pagerbti ir kiti nusipelnę pergalės prieš Turkijos kariuomenę prie Chotino autoriai: ir lauko etmonas Mykolas Radvila, ir visas karininkijos žiedas – tie karininkai, kurie vadovavo kuopoms bei vėliavoms ir bent kuo pasižymėjo šitose kautynėse.

Knygos pratarmėje (p. 9–10) išvardytos gražios sukaktys, su kuriomis siejama publikacija. Bene svarbiausia iš jų – 350 m. nuo mūšio ir pergalę pašlovinusio senojo spaudinio. Mokslui svarbu ne tiek progos, su kuriomis susieta naujo

vertimo publikacija atskira knyga, kiek tai, jog senosios literatūros tyrimai ir vertimai žengia priekin: kaupiamos žinios apie istorinius įvykius ir tekstus, įvesdinami nauji vardai, tikslinami faktai, istorinės aplinkybės, plečiasi kontekstas vertinant meninius ir paraliteratūrinius herojinės poezijos bruožus. Pasikeitusią tyrimų lauko padėtį rodo ir palyginimas su sąlygomis, kuriomis pasirodė pirmasis vertimas, prieš penkiasdešimt metų, 1974 m. žurnale *Knygotyra*, publikuotas Benedikto Kazlausko.

Nedidelis leidinys duoda gan daug, o čia paminėsime tik pagrindinius dalykus:

- naują poemos (743 eil.) ir viso senojo spaudinio tekstų vertimą su komentarais;
- autorystės korekciją: pagrindžiama versija, jog poemą parašęs Andriejus Grinkevičius (iki šiol ji žinota kaip Jokūbo Beneto, dedikacijos autoriaus, kūriny¹);
- patikslintas ir papildytas žinias apie abu autorius: reikšmingai išplėtotas Jokūbo Beneto ir jo tėvo Jurgio, vieno iš poemoje pašlovintų kautynių didvyrių, biografinis portretas, pateikta daug biografinių žinių apie iki šiol beveik nežinotą jėzuitą tėvą Andriejų Grinkevičių;
- konceptualų istorinių aplinkybių, karo veiksmų eigos, senojo spaudinio turinio, meninių privalumų, pasirodymo aplinkybių pristatymą;
- naują įkomponavimą į literatūrinę LDK herojinės poezijos tradiciją – tai padaryta vertėjo ir parengėjo straipsnyje „Lietuvos herojinė poezija ir Andriejaus Grinkevičiaus *Viešpaties dešinės galybė*“ (p. 53–78);
- tekstus papildančią vaizdinę medžiagą. Išskirtinis čia tiesiogiai su poemos turiniu susijęs Lauryno Kščonovičiaus raižinys *Expositio Chocimensis*, pateikiantis kautynių panoramą ir atspindintis mūšio eigą.

Tad yra visa, ko galėtų norėti skaitytojas; specialistai galbūt galėtų pasigesti greta pateikiamo originalo teksto, bet jis (ir net ne vienu egzemplioriumi)

¹ Pavyzdys, kai knygos antraštėje įvardijamas veikalą kam nors dedikuojantis asmuo (šiuo atveju ši pavadinimo vieta skamba taip: *Virtus dexteræ domini [...] ostensa atque [...] dicata a Iacobo Bennet [...]*) nėra pagrindinis ir tikrasis jo autorius, yra įsidėmėtinas ir svarbus ir kitais, panašiais, atvejais nustatant tekstų autorystę. Plačiau apie tai, kodėl autoriumi siūloma laikyti „tuo metu poetiką Vilniaus jėzuitų akademijoje dėsčiusį Andriejų Grinkevičių (Hryniewicz, 1647 VIII 25 – 1707 VI 20)“, žr. anotuojamo leidinio p. 13, 72–74, taip pat: Sigitas Narbutas, „350 metų herojinei poemai *Viešpaties dešinės galybė*“, in: *LMA Vrublevskių bibliotekos darbai*, 2023, Nr. 12, p. 13–17 (<https://doi.org/10.54506/LMA-VB.2023.12.3>).

šiais laikais nesunkiai pasiekiamas internete, taip pat leidinį publikavusios Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos ištekliuose: internetinė prieiga prie suskaitmeninto bibliotekos egzemplioriaus nurodyta ir ties *Virtus dexterae Domini* pozicija šaltinių sąraše leidinio gale.

Naujai publikuotu šaltiniu reikšmingai papildomas Lietuvos lotyniškosios literatūros vertimų sąrašas.

MINTAUTAS ČIURINSKAS